

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לא, תש"מ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונות של תיבה ותרגומה

דרכו של מדבר, המבקש להסב תשומת לב השומע לעניין מסוים בדבריו, שיהא כופל אותו במלים שונות לצורך הטעמה, פגון דברי מלאך ה' לאברהם, כשהזהירו בעקדה שלא לגעת לרעה ביצחק בנו: "אל תשלח ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה" (בראשית כב, יב). אך יש שהדובר מביע את ההדגשה בכפילת התיבה פעמיים ושלוש. דרך משל, בפרשת סוטה מאשרת האישה את השבעת הפהן במלים "אמן אמן" (במדבר ה, כב)¹. על קונה, שחפץ להפחית ממחיר הסחורה ואוחז בתחבולה של הטלת דופי וביזיון בה בעיני המוכר, אומר הכתוב: "רע רע יאמר הקונה" (משלי כ, יד). יש שההדגשה נעשית בשני האופנים, גם בכפל לשון² וגם בכפל עניין. לדוגמה: "עברו עברו בשערים, פנו דרך העם, סלו סלו המסלה, סקלו מאבן" (ישעיה סב, י). פעמים שההדגשה מתבטאת בשתי תיבות

1. פירש בן עזרא: פעמים חיזוק.

2. מקצת מבעלי המדרש ומן הפרשנים רואים בכפל הלשון פונה לעניינים שונים, אולם על דרך הפשט יש לפרשו כצורת הבעה טבעית לשם חיזוק.

בעלות אותה משמעות, מעין: וכי ימות מת עליו בפתע פתאם
(במדבר ו, ט).

בספרות חכמים מצינו בצד פל לשון גם שילוש
לשון. כפל לשון כגון "מוחל וסולח"; או במעשהו של
אגריפס המלך, שקרא בתורה בפרשת המלך במעמד הקהל.
כשהגיע לפתוב "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" (דברים יז,
טו), זלגו עיניו דמעות, מחמת שהיה מזרעו של הורדוס;
ניחמוהו חכמים ואמרו לו: "אל תתיירא, אגריפס, אחינו
אתה, אחינו אתה (סוטה מא ע"ב). בקצירת העומר היו
הקוצר ושלוחי בית דין אומרים דבריהם זה לזה בשילוש
לשון. ועל כך אומר התלמוד: "כל כך למה? מפני הפיתוסים,
שהיו אומרים: אין קצירת העומר במוצאי יום טוב" (מנחות
סה ע"א).

יש יסוד להנחה, שעד שלא הייתה הארמית שגורה בפי
העם, הסתפקו בכפל לשון עברי. משפשטה הלשון הארמית,
צירפו למטבע העברי תרגומו הארמי, ויצרו כפל
בשילושנות, כגון: חי וקיים, פבוד ויקר, ערוך וסדור
וכדומה³. משגברה יד הארמית על העברית, נקבע המטבע
הארמי בראש, ואחריו העברי המקובל לו, מעין: חס וחלילה,
חביבי ויקירי, גד ולענה³.

בפיוט מצאנו חילוף לשון עברי ברעהו הארמי מתוך דוחק
החרוז, ובכך הפייטן טובע מטבע חדש. במקרא מצויים
שלושה לשונות ל"איש שקרים": איש פזב (משלי יט, כב),

3. ראה להלן כל ערך במקומו.

מְתֵי שְׁוֹא (תהלים כו, ד; איוב יא, יא) וּמְתֵי אָוֶן (איוב כב, טו). "מתי שוֹא" ו"מתי אָוֶן" זהים במשמעותם, לפי שהתרגום מתרגם תרגום אחד: מתי שוֹא — "גברי שקרא"; מתי אָוֶן — "אנשי שקרא". כשפייט יהודה אבן עבאס את פרשת העקדה בחרו ובמשקל, אמר בכלל דבריו: "שְׁחַר והשכים להלוך בפקר / ושני נעריו ממתי השקר / יום השליש נגעו אל חקר "וכו"⁴. הפייטן, שחרז דבריו בחרו-קָר, לא היה יכול להשתמש לא ב"מתי שוֹא" ולא ב"מתי אָוֶן"; במקומם השתמש בתרגום הארמי של שניהם "שקר". ומתוך דוחק החרוז העשיר את הלשון במטבע חדש: מתי שקר. לשונות של עברי ותרגום ארמי אינם יצירת דורות העבר בלבד. מטבעות כיוצא בהם מצאנו גם בספרות זמננו וגם בדיבורן החי של העדות בישראל. והרי דוגמה לכל עניין:

א. ביאליק בקינתו "אחרי מותי" כותב: "וצר מאד! הן פִּנּוֹר היה לו / נפש חיה וממללה"⁵. "ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב, ז) תרגם אונקלוס: "והות באדם לרוח ממללא". נמצא, שהמשורר כרך פסוק ותרגומו.

ב. בערבית המדוברת של יהודי מרוקו משוקעים צירופים של מקור ותרגום (עברית-ארמית, עברית-ערבית) לצורך הדגשה וחיווק, כגון: "בְּאֵשׁ יִשְׂרָף וּבְנוֹרָא יתוֹקֵד"

4. תכלאל "עץ חיים", ירושלים תרנ"ד, ח"ב, סו ע"א.

5. כתבי ביאליק, תל-אביב תרצ"ה, ח"א, עמ' קלה.

(ע"פ ויקרא ז, יז); "בשמחה ולפרחה [בשמחה רבה], לגדולים לכפאר" [הגדולים מאוד, הנכבדים ביותר], וכבר הצביע עליהם משה בר-אשר⁶.

יצחק אבישור נתן דעתו על השמות הנרדפים במקרא וכינס אותם בחיבור נפרד⁷. להלן אני דן בעשרה צמדי לשון — שמות ופעלים — של עברי וארמי, שפולם חוץ מאחד, לא נדונו בספרו של אבישור, מחמת שאינם כלולים במקרא.

א. חִבְק וְגִפְף

בני משפחה המתנדעים זה לזה לראשונה, או שנפרדו זה מזה ימים רבים, פגישתם המרגשת מצוירת בשתי פעולות: בחיבוק ובנישוק. פששמע לבן על בואו של יעקב בן אחותו, נאמר עליו: "וירץ לקראתו ויחבק לו וינשק לו" (בראשית כט, יג). פשיוסף מגיש את שני בניו, אפרים ומנשה, לאביו יעקב לברכם, אומר הכתוב על יעקב "וישק להם ויחבק להם" (שם מח, י). אותו לשון אמור באחים, שלא ראו איש את אחיו ימים רבים. על פגישת יעקב ועשו, אחר שוב יעקב מארם נהרים, נאמר: "וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפל על צוארו וישקהו" (שם לג, ד).

בשני כתובים הסדר הוא חִבּוּק וְנִישׁוּק, כסדר הפעולות הטבעי של שני בני אדם הצועדים זה לקראת זה,

6. על היסודות העבריים בערבית המדוברת של יהודי מרוקו (לשוננו, כרך מב, תשל"ח, עמ' 169, 173).

7. סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית, ירושלים תשל"ז.

שתחילה בא החיבוק ואחריו הנשיקה. מה שאין כן אצל יעקב המוטל על ערש דוי, והנכדים הוגשו אליו. פאן קדמה נשיקה לחיבוק. בשלושת הפתובים תרגם אונקלוס חיבוק — "גפיף".

בלשון חכמים נמשך המטבע "חיבוק — נישק"⁸. פעמים שגפיף הארמי בא במקום חיבוק, ובתצורה עברית בבניין פיעל⁹. בחורבן הבית נמשלה השכינה שעזבה את המקדש "למלך שהיה יוצא מפלטין שלו בכעס. משהיה יוצא, היה חוזר ומגפף ומנשק בכותלי פלטין... כך משהיתה שכינה יוצאת מבית המקדש, היתה חוזרת ומגפפת ומנשקת בכותלי בית המקדש"¹⁰. על ירמיה, שיצא בעקבות הגולים, אומרת פסיקתא רבתי: "כשהגיע לגלות גפפם ונשקם"¹¹. כך הוא גם לשון המשנה על עבודת עבודה זרה "המגפף והמנשק" (סנהדרין ז, ז).

יש שלצורכי הדגשה נצמדים חיבוק ותרגומו גפיף. בספרות החדשה מצאנוה בעטם של כמה סופרים. לדוגמה אצל מנדלי: "בנימין... מחבק את סנדריל-אשה ומגפפו"¹²; עגנון: "וביקש לגפפם ולחבקם ולומר להם דברי ריצוי

8. ר' מילון בן יהודה, עמ' 1429.

9. במסורת יהודי תימן בבניין פיעל (גימ"ל קמוצה ופ"א רפויה).

10. פתיחתא דאיכה רבה, כה.

11. מדרש פסיקתא רבתי כו, וינה תר"ם, קלא ע"ב.

12. ע"פ מילון אבן-שושן.

ותנחומין⁵; שלונסקי: "והיה מחבקה ומגפפה... והיתה דעתה משופכת עליה"¹³.

מטבע אחר הוא צירוף שלושת הפעלים גיפף, חיבק, נישק. פגון בסיפור המעשה של אח ואחות, האחד במירון והאחת מגוש-חלב. נפלה דליקה בבית האח שבמירון, ובאה אחותו מגוש-חלב "התחילה מגפפתו, מחבקותו ומנשקותו"¹⁴. כשפרש ירמיה מן הגולים וחזר לירושלים, מספרת עליו האגדה, שבחזירתו היה מוצא אצבעות מקוטעין מושלכין בהרים, "והיה מלקטן ומגפפן ומחבקן ומנשקן ונותנן לתוך טליתו"¹⁵.

ב. בְּבַקְשָׁה וּבְמַטּוֹ¹⁶

המשגר איגרת לחברו ושוטח לפניו בקשה או משאלה, פותח הוא דיבורו בלשון פיוס ותחינה: "בבקשה ובמטו". במטו הוא תרגום של פִּי: "פִּי אֲדַנִּי" (בראשית מד, יח) תרגום יונתן: "במטו ריבוני".

יעיש, במסע החזון שלו במרום, מתחנן לפני מרי סאלם אלאוצטא: בבקשה ובמטו ממך, הנח לי¹⁷.

13. ע"פ מילון כנעני.

14. שיר השירים רבה ח, א.

15. פתיחתא דאיכה רבה לד.

16. הניקוד לפי מסורת תימן.

17. הווי, יעיש, תל-אביב תשט"ו, ח"ד, עמ' 219.

ג. גֵּד וְלַעֲנָה

על טעם המן, שירד לישראל במדבר, אמרה תורה: וטעמו כצפיהית בדבש (שמות טז, לא). לפי המדרש ישראל בלבד טעמו בו מתיקות, ואילו אומות העולם היה בפיהם מר פלענה. "וכיון שהיה [המן] יורד בנחלים היו אומות העולם באין לשחות ממנו והוא נעשה בפיהם גד ולענה, שנאמר: והמן פזרע גד הוא"¹⁸. גד הוא תרגומו של לַעֲנָה. "הַרְנִי לַעֲנָה" (איכה ג, טו) תרגומו: אֶרְנִי גִידָא. "לַעֲנָה וראש" (שם ג, טו) ניתרגם: "גידין ורישי חוין".

נוסף על לענה נכרך גד גם למר ולמרר. אותו מדרש נדרש בשמות רבה (ה, ט) בנוסח: "והגוים טועמין אותו מר וגד". שם המרְגֵל גדי בן סוסי (במדבר יג, יא) נדרש לגנאי: גדי — גדים ומררין"¹⁹.

ד. חֲבִיבֵי וַיִּקְרִי

ברנר באיגרותיו לסופרים-ידידים, יש שהוא פונה אליהם בכינוי יקירי²⁰, ויש בכינוי חביבי²¹, ופעמים בשניהם יחד, חביבי ויקירי²², או חביב ויקר²³. כמוהו נהג גם ביאליק: פעם

18. במדבר יא, ז; תנחומא, מהדורת בופר, בשלח כא.

19. בראשית רבה עא, ג. הנוסח הוגה עפ"י "מתנות בהונה" [והצירוף

מצוי גם בסליחות: "הא רוי נפשין בגידין ומררין" ("מחי ומסי").]

20. אמרות י"ח ברנר, תל-אביב, חש"א, ח"א, עמ' 248, 249, 254.

21. שם, עמ' 255.

22. שם, עמ' 355.

23. שם, עמ' 284, 319.

חביבי ויקירי²⁴, פעם בהיפוך יקירי וחביבי²⁵, ובצדס גם יקר וחביב²⁶.

יקיר היא תיבה יחידאית במקרא, ואמורה היא בפתוח "הבן יקיר לי אפרים" (ירמיה לא, יט), ותרגמה יונתן חביב. יוצא, שיקיר וחביב הוא לשון ותרגומו.

ה. חי וקיים

קיים הוא תרגומו של חי. במקרא אמור חי על אלהים ואדם כאחד²⁷. בלשון חכמים הילך הצירוף חי וקיים על אדם. כגון במאמר ר' יהודה: "אם יאמר לך אדם, שאילו לא חטא אדם הראשון ואכל מאותו העץ, היה חי וקיים לעולם, אמור לו אתה: כבר היה אליהו שלא חטא, הוא חי וקיים לעולם"²⁸. ועל אלהים והתורה, כגון בדרש "חזר הדיבור לפני הקב"ה ואמר: רבוננו של עולם, אתה חי וקיים, ותורתך חיה וקיימת, ושלחתני אצל מתים"²⁹. ועל אלהים וישראל: "לחי וקיים נדבקתם, לכך אתם חיים וקיימים"³⁰.

24. איגרות ח"ג ביאליק, תל-אביב, תרמ"ג, ח"א, עמ' קלט.

25. שם, ח"ה, עמ' רמה.

26. שם, ח"ב, עמ' קלד; ח"ג, עמ' רמה.

27. אלהים — דרך פלל במטבע השבועה "חי ה'" (שופטים ה, יט):

שמואל א' כח, י; אדם — דברים לא, כז; שמואל א' כ, יד.

28. מדרש רבה, ויקרא כז, ד.

29. שיר השירים רבה ה, טז.

30. דברים רבה, ליפרמן, ירושלים תשכ"ה, עמ' 77.

ו. חס וְחִלְיָה

חס אינו אלא תרגום של חלילה³¹. במדרש נקלטה הצורה הארמית חס ל...³². דמא בן נתינה, שהפליג בכבוד הוריו, וביקשו חכמים להוסיף לו עשרת אלפים זהובים בדמי אבן טובה אחת. שנאבדה מפלי פהן, סירב לקבל תוספת שהציעו לו ואמר: "חס לי, איני נהנה משכר אבותי"³³. בפניו שגור פיוס הצירוף חס וחלילה. המילונים החדשים מציינים מקורו בלשון ימינו. בדיבורם של בני תימן^{33א} מהלכת גם הצורה חלילה וחס. בספרות חז"ל אין חס וחלילה מקובל, במקומו נהוג חס ושלום³⁴. לחיזוק יתר משתמשים בני תימן בפטיטי חס וחלילה וחס, שהצורה העברית במרפזו, והארמית בראשו ובסופו, באותו מעשה של הקברן, שהפתפים גוזרים עליו להוציא מת מקברו ולקבור אחר במקומו, הוא מסרב להם ואומר: זה אסור ואסור—ר שאוציא מת מקברו! חס וחלילה וחס!³⁵.

31. בראשית יח, כה; יהושע כב, כט; איוב לד, י.

32. 'חלילה לך' (בראשית יח, כה) תרגם אונקלוס: חס לך.

33. מדרש רבה, דברים א, טו.

33א. [ולא רק של בני תימן].

34. במדרש הגדול התצורה היא חוס ושלום. לדוגמה, פדרש על

הפתיח 'ותצא דינה בת לאה' (בראשית לד א) שואל בעל המדרש: "וכי אמינו לאה זונה היתה, חוס ושלום" (מדרש הגדול בראשית, מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תש"ז, עמ' תקפז, שו' 9-8). בן יהודה במילונו 1470 מדגימה במובאה אחת מן הברצלוני.

35. הוז, היושבת בגנים, תל-אביב תש"ד, עמ' 15.

ז. כְּבוֹד וַיִּקָּר

מליצים, המסלסלים בסגנונם, מלויים חתימותיהם במכתביהם במלים "ברגשי כבוד ויקר"³⁶. וכך ניסח יוסף וייץ את הקדשתו בספרו "בנתיבי" (ירושלים תש"ך) בחרוז זה: "מוגש מוקטר/בכבוד וביקר". לעתים מתמלטת מפי דובר אמרה מעין "חלק לו כבוד ויקר". יקר הריהו תרגום של כבוד³⁷. המגילות במקרא מצוינות בלשונות ארמיים, שנקלטו אחרי כן בספרות חכמים. וכך מופיעה יקר שש פעמים במגילת אסתר. בכתוב אחד במגילה סדורות שתי התיבות זו בצד זו פשמות מקבילים: "בהראותו את אשר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו" (אסתר א, ד).

הפייטן יהודה אבן עבאס מספר בפיוט עקדה שלו "עת שערי רצון" על כבוד השכינה, שראה אברהם בראש הר המוריה: "וירא דמות כבוד והוד ויקר"³⁸.

ח. מוֹכֵן וּמְזוּמָן

תפילות למצוות מיסודם של המקובלים פותחות בהכרות נכונות היחיד לקיום המצוה. "הנני מוכן ומזומן לקיים מצות וכו'". מוכן ומזומן שורשו בפתוב "והיו נכונים ליום השלישי (שמות יט, יא), שתרגמו אונקלוס "ויהו זמינין

36. כך נהגו הסופרים מ"י ברדיצבסקי ומאיר סמילנסקי (ביאליק וסופרי דורו, הוצאת עם הספר, תל-אביב תשל"ד, עמ' 41, 44, 193).

37. "כבוד ה'" ניתרגם "יקרא דה'" (שמות טז, ז). "וכסא כבוד" (שמואל א' ב ח) ניתרגם "פויסי יקרא".

38. מחזור לראש השנה, ירושלים תשי"ח, עמ' קעג.

ליזמא תליתאה" 39. שונה ממנו תרגום יונתן לנביאים 40, המתרגם נכון ומוכן — מתוקן 41. המשורר י"ל גורדון השתמש בצורה נכון ומזומן: הנני נכון ומזומן לערוך את המאמרים ותולדות הספרים בקצרה 42.

ט. מְעַנֵּג — מפונק; מְתַעֵנֵג — מתפנק

שרש 'ענג' מצוי במקרא בעיקר בבניין התפעל, אך גם בבניין פועל (ירמיה ו ב), וכולם ניתרגמו בשורש 'פנק', לבד משני כתובים באיוב (כב כו, כז י) שתורגמו ב'פנק'. 'המעונגה' שפירמיה תרגמה יונתן 'מפנקתא', 'ותתענג בדרשן נפשכם' (ישעיה נה ב) ניתרגם 'ותתפנק בדדהין נפשכוך'.

בספרות חכמים נמשך השימוש בשורש 'ענג' בבניין התפעל, אך נוסף עליו בניין פיעל, מעין: 'פל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים. במה מענגו וכו' (שבת קיח). בצד 'עונג, התענג' פשט בלשון חז"ל השימוש בתרגומם 'פונק, התפנק'. בסידור רש"י (סי' תקיג) מובא מדרש על דוד, המענג את השבת במאכל ובמשתה ובעבודת השם, והוא אומר להקב"ה לשון שבח זה על עצמו: 'לאחר שאני שבע ומעונג ומפונק אינני

39. מזומן בבניין פועל מעוצב ע"פ מוכן שלפניו.

40. "והייתם פולכם נכונים" (יהושע ח ד) — "ותהוין כלכוון מתקניא": "סוס מוכן ליום מלחמה" (משלי כא, לא) — "סוסיא מתקן ליזמא דקרבא".

41. התרגום האחד בנביאים ללשונות נכון ומוכן יש בו ללמד,

שהצירופים נכון ומזומן ומוכן ומזומן ענינם אחד.

42. המובאה ע"פ מילון כנעני.

שוֹכַחֵךְ'. הנאתו הגופנית של דוד המלך בשבת מפורשת בשלושה פעלים, והשניים האחרונים 'מעונג ומפונק' הם לשון ותרגומו. בעקבות המדרש נמשך השימוש בצמד השרשים 'ענג-פנק' בשירת ימי הביניים, בספרות ההשכלה ובספרותנו החדשה. הרי דוגמה אחת לכל דבר.

ר' יהודה הלוי מדמה את האדמה, עטופת הדשא והפרחים באביב לנערה המתענגת על שמלתה הרקומה רקמה צבעונית:
בלבוש ערוגת פז ורקמת שש כבת
מתעננה בלבוש ומתפנקת

(ארץ פילדה, בית ד)

בספרות ההשכלה פותב אחד הסופרים: 'מעיי המו לנעמה, המעונגה והענוגה והמפונקה' (עפ"י פנעני). בספרות ימינו אומר י' טברסקי: 'אנשים מעונגים ומפונקים יוצאים לדרך' (שם).

י. ערוך וסדור

מהדירים, המתקינים חיבורי ראשונים, נוהגים לציין מלאכתם, בשערי ספרים, במלים: "ערך וסידר", "הסדיר וערך" או "סדור וערוך בידי...". ואין פאן אלא שורש ותרגומו. בלק אומר לבלעם "את שבעת המזפחות ערכתי" (במדבר כג, ד); תרגם אונקלוס: "ית שבעא מדפחין סדרית". על הפהנים הסודרים מערכת עצים על המזבח נאמר "וערכו עצים על האש" (ויקרא א, ז), ותרגומו: "ויסדרון אעיא על אישתא". ואכן בלשון חז"ל משמש סדר במקום ערך המקראי. וכך הוא לשון התלמוד: "זר שסידר את המערכה

חייב. כיצד הוא עושה? פורקה וחזור וסודרה" (יומא כז ע"ב).

ר' יהודה אלוזריזי השתמש בשני הלשונות יחד. בתיאור החזן ממוצול, שתפילתו הייתה זרועה טעויות ושיבושים, כותב היא: "ופתח במאה ברכות/אשר על לשונו סדורות וערוכות"⁴³.

יא. פֶּשֶׁשׁ וְחִפְשׁ

המחפש חיפוש מדוקדק אחר אבדה או חפץ שנעלם אומר ברוב ייאוש: "פשפשתי וחיפשתי ולא מצאתי". פשפש וחיפש גם הם לשון ותרגומו. ויחפש (בראשית מד, יב) בתרגום יונתן: ופשפש. בתלמוד אמור פשפש כנגד חפש שבמקרא: "אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה'" (איכה ג, מ; ברכות ה ע"א). בויפוחו של בן-מאיר על העיבור נאמר על חכמי בבל: "אבל מן שנים רבות כבר עלו כמה חכמים מבבל אל ארץ ישראל ודקדקו עם חכמי ארץ ישראל בסוד העיבור ופשפשו וחיפשו בזו, עד שנתבוננו בו יפה יפה"⁴⁴.

יב. הַשְּׁתַּטַּח וְהַתְּנַפֵּל

בתוכחה לנפשו פותב בן גבירול: "לפני אלהיך שקחי /

43. תחפמוני, מהדורת "טפורובסקי, תל-אביב תשי"ב, שער כד,

עמ' 224.

44. J.Q.R., סדרה חדשה V (1914-1915), עמ' 547.

השתטחי והתנפלי" ⁴⁵. השתטחי הוא תרגום התנפלי:
"ואתנפל לפני ה'" (דברים ט, יח) תרגמו אונקלוס:
"ואשתטחית קדם ה'".

45. שירי שלמה בן גבירול, מהדורת ביאליק-רבניצקי, ח"ב, עמ' 89,

שו' 9.

א י ל ן א ל ד ר

טיבן של מסורות הקריאה העבריות בימה"ב והמקורות למחקרן

התפלגותן של מסורות הקריאה העבריות בימינו לשלוש
קבוצות ראשיות — הספרדית, האשכנזית והתימנית —
מתאימה להבחנה הפללית בין ספרד לאשכנז ולתימן שלאחר
תקופת הגאונים.

בשלושת תחומי התרבות הללו נתגבשו בימי-הביניים
שלוש מסורות קריאה נבדלות, אבל באמת שורשי התפתחותן
מעוגנים בתקופה, שמסורות הקריאה — הספרדית
והאשכנזית והתימנית — עדיין לא היו קיימות.
כדי לברר, מתי והיכן נתהוו שלוש המסורות הנ"ל,
עלינו להפליג בזמן ובמקום אל העבר ואל המזרח.